

”Fel att prioritera de svaga”

Elever som är smartare än sina lärare kan få stora problem i skolan. För att stödja dem behöver lärarna inta en ny attityd där de ser elevernas problem, menar Roland S Persson, professor i psykologisk pedagogik.

TEXT: KATARINA BJÄRVALL
FOTO: CARL ROBERT JONZON

Högskolan för lärande och kommunikation i Jönköping har gått ner i viloläge. Det spektakulära konstverket i ljushallen, bestående av en enda knallgul vägg, lyser bara för Roland S Persson och några få av hans kolleger – de som jobbar när andra har lov eller semester.

Med undantag för en ledig vecka arbetar Roland S Persson hela sommaren. Han vill ta vara på den tid då hans tankar kopplas fria från undervisning och administration och får löpa iväg längs spår som har börjat trampas under läsåret, fördjupa dem och formulera hypoteser och slutsatser i vetenskapliga artiklar.

Roland S Persson har många spår att utforska. Hans forskning om särskilt begåvade elever och deras behov har väckt stort intresse – och debatt – hos många som är verksamma inom skolan.

Vilka är de, dessa särskilt begåvade elever?

– För många lärare är en begåvad elev någon som är förhållandevis duktig i skolan, som sköter sig, som är idealeleven. Men den förståelsen för begåvning är inte baserad på forskning. Många års forskning visar att de *inte* är idealelever: ju mer extrema de är, desto svårare blir det för dem att passa in i den normala skolmallen.

– När jag skulle formulera en definition av dessa elever hade jag undervisat på lärarutbildningen och även forskat om deras situation. Jag hade insett att lärarna har stora hål i sina kunskaper, så jag ville inte formulera ett teoretiskt begrepp. I stället blev det en handfast ateoretisk definition: ”Den är särbegåvad som förväntas med sin förmåga inte bara en gång utan flera gånger, i och utanför skolan.” Och den definitionen tog faktiskt Skolverket,

fast de ändrade ”särbegåvad” till ”särskilt begåvad”.

– Ett problem med definitionen är att den saknar underbyggnad, den bygger på erfarenhet, men det är ändå en bra utgångspunkt. Och ingen har kommit fram till en hundra procentig teori som förklarar vad särbegåvning handlar om. När jag började forska om detta fanns det hundra olika teorier, nu finns det tvåhundra.

Hur kan lärare märka att en elev är särskilt begåvad?

– Det är svårt att säga något generellt, eftersom det är så olika inom olika ämnesområden. Men de här eleverna har liksom en intuition inom sina ämnen, ett kunnande som de inte riktigt kan förklara. Våldigt musikbegåvade barn märker man till exempel på att de är känsliga för ljud och älskar ljud, även som bebisar. Och matematiker, de ser förhållanden och kan uttrycka dem matematiskt. De beskriver det själva som en estetisk upplevelse, en fullkomlighet där de ser hur det ena relaterar till det andra.

– Jag har en bekant vars son är matematiskt särbegåvad. De upptäckte det när de var i Grekland före euron och skulle räkna ut hur mycket växelpengar de hade kvar i reskassan. Sonen behövde inte räkna, han hade direkt klart för sig hur många drachmer det var. ”Jag bara ser det”, sade han.

Hur skiljer sig de särskilt begåvade eleverna från dem som presterar bra för att de pluggar hårt?

– De särskilt begåvade är betydligt mer karismatiska, udda, de tänker så annorlunda. Om man tittar på intelligenskvot så ser man att elever som har runt IQ 120 i allmänhet har en hög abstraktionsförmåga, de lär sig förhållandevis lätt samtidigt som de ofta är väldigt »

» trevliga i skolan. Men när man kommer högre så är man så extrem att man redan kan det som skolan försöker lära ut. Man passar inte in i mönstret utan blir ett problem.

Är det vanligast att man är särskilt begåvad inom ett visst ämne eller kan man vara det inom så skilda ämnen som till exempel språk, matte och musik?

– Ingen är begåvad i allt. De flesta är extrema på något ämne eller några närliggande. Einstein är ikonen när man pratar om detta, det sägs att han var jättebra i musik också, men det var han inte. Han spelade för att det var kul, inte för att han var bra.

Finns det tester för att identifiera de här eleverna?

– För svenskt vidkommande funkar identifieringen bäst om den ligger på föräldrar och lärare. Man vet från forskning att sådan identifiering är ganska tillförlitlig, särskilt om läraren har goda kunskaper. Sedan finns det ju intelligenstest, men det är inte någon bra väg att gå i svensk skola. En del begåvningar har ju inget med IQ att göra, till exempel inom idrott och musik. Vissa föräldrar vill ändå testa sina barn för att de tror att särbegåvning är en diagnos. Men det är det inte och det finns liksom inget man kan göra med ett testresultat, även om IQ-nivån skulle vara skyhögt.

Hur klarar sig de här eleverna i skolan i dag?

– Tänk dig själv: du börjar skolan och har väldigt lätt för dig. Du kanske vill gå till biblioteket och läsa uppslagsverk medan de andra vill spela fotboll. Lärarna förstår dig inte, kompisarna förstår dig inte och – det har jag tagit reda på – föräldrarna förstår dig inte alltid heller. Då blir du en hackkyckling utan att veta riktigt varför. Det är kognitionen som är försigkommen och inte ditt känsloliv, så du börjar fundera: vad det är för fel på mig eftersom jag inte blir accepterad?

– Det är fruktansvärt, en del av de här eleverna blir till och med självmordsbenägna, det visar en studie som jag gjort. Andra försöker lösa det genom att dölja sin förmåga. Man låtsas att man är rätt dålig.

– En del andra kan tycka att det är roligt att visa sig på styva linan. Om läraren ger klassen en matematikuppgift så är han eller hon färdig efter några minuter medan kamraterna tar hela timmen på sig. Så går den särbegåvade fram och visar läraren: ”Titta vad jag har gjort”. Då har jag sett ganska många exempel på att läraren mer eller mindre avrättar den här eleven framför hela klassen. I något fall rev läraren sönder hela uppgiften: ”Det ska ta lika lång tid för dig som för alla andra.”

Hur har du sett det? Är du ute och gör studier i klassrummen?

– Nej, det här har jag fått återberättat från dem som har råkat ut för det. Jag har en hel skatt av självrapporterade data som jag inte ens har begärt in. Det är ibland väldigt långa e-brev som ofta slutar med att de skriver att de gråter när de läser min forskning om detta. De har ju levat hela tiden i tron att det är fel på dem.

Kan man jämställa de särskilt begåvade elevernas behov med begåvningssvagare elevers behov?

– Ja, de har ett gemensamt problem i skolan. Men det är svårare för de särskilt begåvade att få det löst eftersom läraren oftast har så bristande kunskaper. Det är därför jag trycker på att detta måste in i lärarutbildningen.

Finns det inte med där?

– Det finns med i Linnéuniversitetets matematikdidaktik och på en magisterutbildning i specialpedagogik vid Stockholms universitet. Och så finns det här på Högskolan i Jönköping. Lärarstudenterna här får en tvåtimmarsföreläsning om detta. Men annars har Skolverket fortfarande en övertro på didaktik. Det är inget fel på didaktik, men det blir ett

problem när man tror att den kan göra precis vad som helst. För de här eleverna räcker det inte med didaktik.

Vad behöver de få av skolan?

– Det viktiga är att läraren har en acceptans för att det finns elever som tänker lite annorlunda än vad han eller hon själv gör. Ofta kräver lärarna att uppgifter ska lösas på ett visst sätt, men de här eleverna vet ju att det finns både enklare och bättre sätt. En god pedagog tillåter det. Det är ett attitydstöd de här eleverna behöver, inte ett metodstöd – för metoderna kan de förmodligen mycket bättre än läraren.

– Sedan måste lärarna hjälpa de väldigt begåvade eleverna att förstå vilka de faktiskt är och varför de möter reaktioner. Man kan diskutera vid vilken ålder man ska göra det. Jag tror inte det är någonting för de första åren i skolan, men absolut för gymnasiet.

– Man måste ta hänsyn till Unescos Salamancadeklaration som rymmer ett upplysningsideal där kunskap för sin egen skull är oerhört värdefull och där det heter att alla barn ska ha rätt att gå i en inkluderande skola. Det är bra, för vi lever i ett samhälle där alla måste samspela. Då kan vi inte isolera en del elever. Samtidigt är det viktigt att de här eleverna får träffa andra som är ungefär som de. Det måste lösas.

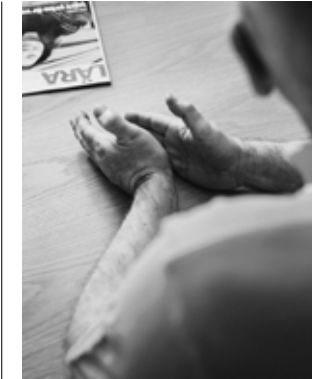
Hur?

– Rektorer i en kommun kan organisera så att de här eleverna kan träffas då och då. Säg att ni har tio stycken – låt en pedagog som tycker att det här är roligt ta ansvar för det. Det behöver inte kosta något.

– I västra Australien får de som är extremt begåvade särskild undervisning några dagar i veckan. Då tar man dem till särskilda resurscentrum där de får välja bland ämnen som de är riktigt bra på och intresserade av. Det kan vara allt från statistik eller språk till aboriginernas historia eller något konstnärligt. Sedan återvänder de till sina klasskamrater. Man delar inte upp klassen men man ger ändå de här begåvade eleverna den stimulans de behöver.

Hur ska lärare klara av att undervisa så smarta elever? Behöver lärarna själva vara särskilt begåvade?

– Det är en väldigt bra fråga som det har forskats en del på. Det finns forskare som menar att det bör vara så, medan andra menar att det inte behövs. Jag skulle säga att det allra viktigaste för eleverna är att känna sig accepterade av sin lärare. Och att lärarna vågar säga att ”det här vet inte jag”. Uppriktighet

Det är ett attitydstöd de här eleverna behöver, inte ett metodstöd – för metoderna kan de förmodligen mycket bättre än läraren.

mellan elev och lärare tror jag att man kommer långt med.

– När de här eleverna kommer till gymnasiet träffar de ofta lärare som är väldigt duktiga på sina ämnen och kanske till och med är särbegåvade. De känner igen de här eleverna, ser deras behov och lägger ner extra mycket arbete på att hjälpa just dem. Ibland blir det automatiskt lyckliga lösningar, men det finns liksom inte i systemet.

Om man som lärare märker att en elev i till exempel matte liksom bara rusar iväg på mellanstadiet eller högstadiet, vad gör man då?

– Det finns alltid en lösning. Det har jag sett till exempel här i Jönköpings kommun. Det var en kille som var helt enastående och lärarna tänkte ”kan han allt?”. Framför allt var det matematik, men han var också språkbegåvad. Så när han gick på dåvarande mellanstadiet tog en specialpedagog sig an honom. I stället för att han skulle göra det han redan kunde så gick de igenom engelska, så att han lärde sig det, och sedan tyska, så att han lärde sig det också. När han kom till högstadiet letade rektorn upp en matematiker som tyckte att det var jätteroligt att arbeta med pojken. Det blev väldigt lyckat, men det kanske inte är lösningen för alla – de här eleverna är så individuella att man måste hitta särskilda lösningar för var och en av dem.

Kan du berätta om din egen personliga erfarenhet? Du var själv särskilt begåvad.

– I vissa avseenden var jag det. Jag var språkbegåvad eller är språkbegåvad. Jag lärde mig engelska själv.

Hur då?

– Intryck från teve, jag läste, jag lyssnade och när jag gick i fjärde klass så tog min far mig till London. När jag kom tillbaka kunde jag betydligt mer engelska än min lärare. Och på gymnasiet blev det en lektion, sedan tittade läraren på mig och sa att ”det är väl ingen idé att du är här”. Så jag tenterade engelskan. Jag är musiker också, så jag hör och lär mig satsmelodier väldigt enkelt. Och så är det med allt verbalt och logiskt.

– Det jag gör går snabbt, det blir oftast bra och det är oftast väldigt effektivt. Det här är ett problem, för i alla organisationer krävs det att man ska arbeta i en viss takt. Jag tror aldrig att jag har haft en chef som inte har sagt ”vad gör man med dig då?”. Om man är snabb så får man ju sitta av tiden, precis som begåvade elever ofta måste göra i skolan.

Du lockar många åhörare när du håller föredrag. Det finns uppenbarligen ett nyvaknat intresse för den här frågan. Varför? »

Det är kognitionen som är försigkommen och inte ditt känsloliv, så du börjar fundera: vad det är för fel på mig?

» – EU:s Lissabonfördrag från 2004 är viktigt i sammanhanget. En av pelarna i det är utbildning. Målet är att skapa det man kallar för en kunskapsekonomi inom EU år 2020. De ämnen som är intressanta då är de som kan ge marknadsföringsbara produkter. Och den där marknadsmässiga motivationen gäller inte bara EU. Politiker i alla länder tror att de här eleverna ska vara räddningen för framtiden. Det är anledningen till att man storsatsar på *gifted education* i Singapore, Hongkong, Israel, Holland, England, USA, ja i stora delar av världen.

– Utbildningen har blivit ett redskap för att driva fram en kunskapsekonomi. Det är ett paradigmskifte som man överlag inte är medveten om ute på skolorna. Där fortsätter man att slåss för den enskilda eleven och hans eller hennes behov.

Men sammanfaller inte behoven? Om man kan erbjuda de särskilt begåvade eleverna en pedagogik och ett kunskapsinnehåll som de behöver så kommer det väl att gynna ekonomin på längre sikt?

– Jo, men om politikerna vill ha de här högpresterande, superkreativa och superinnovativa individerna så måste undervisningen bli mycket mer individuell. Man måste möta varje elev på ett individuellt plan och se till vilka behov just han eller hon har för att trivas i skolan.

– De här eleverna befinner sig på en nivå som läraren med sina pedagogiska eller didaktiska kunskaper inte klarar av. Politikerna tror att med hjälp av bra pedagogik och didaktik kan en bra lärare få vilken elev som helst att göra vad som helst. Men det är en lögn, det funkar inte så.

– Man kan ta det motsatta problemet. Det finns elever som aldrig kommer att nå godkänt, beror det då bara på lärarnas brist på pedagogik och didaktik?

Det kanske beror på resursbrist?

– Nej. Det är det första jag lär studenterna på lärarprogrammet, att det kommer alltid att finnas elever som man inte kan hjälpa även om man är världsmästare i didaktik. Inget beror ju bara på läraren, utan det är ett samarbete mellan läraren och eleven där eleven måste ha vissa förutsättningar.

Men resurserna är ändå begränsade. Om man som lärare har ett antal elever med inlärningsproblem, då tänker man kanske att det är högsta prioritet att kompensera för det, att det är de som bäst behöver det begränsade stödet. Är det feltänkt?

– Det är den kritiken som flera pedagogikprofessorer har framfört. De tycker att min

forskning är elitistisk och därför inte acceptabel. De särskilt begåvade har inte några genuina problem, de klarar sig själva, menar man. Men vi har hundra års forskning som visar att det inte är så – i stället är de här eleverna mycket mer utsatta än väldigt många andra. Så det handlar om två grupper med olika behov, man kan inte prioritera mellan dem.

Men det måste man ju när resurserna är begränsade.

– Och då väljer man att prioritera den som uppfattas som svag, men det är inte en korrekt uppdelning.

Har du förståelse för att en del lärare är kritiska mot att du tonar ner pedagogikens betydelse?

– Ja, det har jag. Den kritiken bottenar i en kollektiv kultur som vi har lärt in under efterkrigstiden. Före kriget var det helt okej att höja intellektuella individer till skyarna. Vi var ju inspirerade av Tyskland – konst, musik, vetenskap, allting hade någon botten i Tyskland. Men sedan blev Tyskland, av naturliga anledningar, inte särskilt populärt längre. Socialdemokratin satte folket i fokus och det blev fullt att vara intellektuell. Men det idealet krockar nu med EU:s kunskapsekonomi.

Du tillmäter det biologiska stor betydelse. Det är också kontroversiellt, för det riskerar att marginalisera lärarens jobb – en lärare kan ju aldrig förändra en elevs biologiska förutsättningar. Vad tänker du om det?

– Det är klart att alla elever kan höja sin nivå med hjälp av en bra utbildning, men det finns oundvikligen genetiska grunder. Det är kontroversiellt för Skolverket och för lärarna men knappast i den akademiska världen. Och vi ska ha en skola som bygger på vetenskaplig grund.

Vilka förmågor har störst ärftlighet?

– Språkförmåga. Och även i till exempel matematik har genetiken stor betydelse. Men sedan är det lärarens uppdrag att förse eleven, oavsett begåvning, med den miljö där lärandet fungerar bäst.

Hur ser situationen för de särskilt begåvade ut om fem år?

– Som den gör i dag.

Du tror inte på en förbättring?

– Nej, det gör jag inte, eftersom vi måste få en attitydförändring bland lärarna och det får man inte på fem år. Om man verkligen satsade på detta inom lärarutbildningen så skulle det kanske ändras på 20–25 år. På enstaka skolor kan det hända saker, men då hänger det på eldsjälur som skaffar sig kunskaper själva och gör det de kan. Och gör det riktigt bra. ■